

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2018

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek
Arjan de Haan

JAARBOEK 2018

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2018

Redactie: Bert van der Lingen,
Ewout Korpershoek en
Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Kleipijp, ovaalvormig model, ketel links speelman met zijmerk VR ongekroond en rechts een paljas. Misbaksel met geel loodglazuur en aangebakken pijpfragmenten. Hoogte 3,9 cm. Alphen, 1734-1739. Collectie Inze du Bois.

Achterzijde omslag: Franse kleipijp gemaakt door de firma Gambier in Givet. Faune, fantaisie (vormnr. 753). Collectie Arthur van Esveld.

ISBN: 978-90-801138-9-3

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis Bert van der Lingen	9
Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven Ewout Korpershoek	15
Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie Johan Hesemans, i.s.m. Henk van Sasse van Ysselt	41
Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg Bert van der Lingen	55
Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 Bert van der Lingen	101
Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) Ruud Stam	167
Duivels, saters en faunen van Gambier Arthur van Esveld	185
Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier Arthur van Esveld	193
Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw Piet Smiesing	201
Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald Ruud Stam	211
Engelse summaries	215

Voorwoord

Bert van der Lingen

Dit jaar bestaat de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen' 40 jaar (1978-2018). Uit dit alweer zesde jaarboek mag blijken dat er nog steeds volop belangstelling is voor de geschiedenis van de tabakspijp. Het onderzoek naar de Nederlandse kleipijp vormt nog steeds het belangrijkste onderzoeksgebied maar er zijn ook andere onderwerpen waarvoor de PKN interesse toont zoals te zien is in de bijdragen over tabakspotten en rookgerei van Gouds plateel.

In dit jaarboek wordt in een viertal artikelen aandacht besteed aan Nederlandse bodemvondsten. In de rubriek Opmerkelijke vondsten beschrijft Bert van der Lingen een **houten pijpje met tinnen tabaksketel** uit de vroege 17de eeuw en een **handgevormde vis** met geopende bek. Ewout Korpershoek doet verslag van een groep 18de eeuwse **kleipijpen uit Schoonhoven** die aanleiding vormen tot hernieuwd onderzoek naar de pijpenfabricage in deze stad. Dat bracht inmiddels al twee nieuwe pijpenmakers aan het licht. Onderzoek op het terrein van de **pijpenmaker Christiaan Damman in Breda** leverde naast zijn eigen pijpen ook materiaal op van zijn collega's Daniel Peyl en Samuel Broen. Johan Hesemans beschrijft de mogelijke samenwerking tussen deze pijpenmakers. Vervolgens beschrijft Bert van der Lingen **kleipijpen en pijpenpotten uit Alphen aan den Rijn**. Het gaat hierbij om in Alphen gemaakte kwaliteitspijpen voor de export en grove kwaliteit voor de lokale en regionale markt met veel merken waarvan nog niet bekend was dat die in Alphen zijn gemaakt.

Van dezelfde auteur een uitgebreid artikel over de Amsterdamse groothandel in rokersbenodigdheden C. de Rijk & Zoon en hun betrokkenheid en relaties met de **pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora**, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda in de jaren 1914-1920.

Vanuit Nederland gaan we naar België waar Ruud Stam **vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (Bergen)** beschrijft en een aantal kleipijpen uit de fabrieken van de firma's, Scouflaire, Nihoul, Croquet en VanGrundenberghe laat zien die tentoongesteld worden in het Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la Céramique). Vervolgens komen we aan in Frankrijk waar Arthur van Esveld een overzicht geeft van de **Gambier pijpen die duivels, saters en faunen** voorstellen. Van dezelfde auteur is een artikel over de diversiteit aan **sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier**, die vanaf de eerste helft van de 19e eeuw naast de traditionele tabakspijpen werden vervaardigd.

Het Jaarboek 2018 sluit af met twee artikelen over tabakspotten. Piet Smiesing schrijft over de populariteit van de **tabakspot na de Tweede Wereldoorlog** 'Toen roken nog heel gewoon was', en de enorme daling van het verbruik van kleipijpen de aardewerk- en pijpfabrieken hun productie veranderde in onder meer rooksets, asbakken en tabakspotten. Als laatste beschrijft Ruud Stam een buitengewoon **grote Duitse tabakspot** uit het eind van de 19de eeuw. De enorme pot is vervaardigd door de firma J.W. Remy in Höhr.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2018 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België)

Ruud Stam

In Henegouwen waren in de 19e en het begin van de 20e eeuw in verschillende plaatsen pijpenfabrieken.¹ Een aantal grotere fabrieken waren in het tegenwoordige Mons (Bergen) gelegen, waar nu ook Nimy en Maisières deel van uitmaken.² Van vier van deze fabrieken zijn in het Keramiekmuseum Musée de Nimy (Carrefour de la céramique) pijpen en productiematerialen tentoongesteld. Dit zijn: Scouflaire, Nihoul, Croquet en VanGrundenberghe. Naast pijpen uit Andenne en Chokier zijn er ook ondermeer Gambier pijpen en Hollandse (Goedewaagen) pijpen te zien. Van de andere pijpenmakers die in en rond Mons gewerkt hebben, zoals Petit, zijn geen pijpen in de vitrines aanwezig. Aan deze pijpenmakers wordt in dit artikel dan ook geen aandacht besteed.

Mons is de hoofdstad van de provincie Henegouwen en grenst aan de Borinage. Deze streek, die ten westen en zuidwesten van Mons in de Waalse provincie Henegouwen ligt, stond bekend om zijn steenkoolindustrie. Naast zware industrie was er in de hele streek tussen Saint-Omer en Andenne ook veel keramische industrie. Zowel faïence en porselein, maar ook pijpen werden daar door vele bedrijven vervaardigd. In de 19e en het begin van de 20e eeuw kende de Borinage ook veel armoede onder de arbeiders en de felste sociale strijd heeft in dit deel van België en in Luik plaatsgevonden.³ Op een aantal pijpen is deze strijd afgebeeld.

Over de omvang van de pijpennijverheid in Nimy, Maisières en Mons zijn statistische gegevens beschikbaar.⁴ Hierin zijn aantallen bedrijven (A) en aantallen werknemers (W) opgenomen (Tabel 1).

In de statistiek van 1919 voor het jaar 1910 worden de getallen uitgesplitst:

In Nimy waren toen 2 pijpenmakerijen met 13 werknemers, waarvan 5 mannelijke arbeiders en 6 vrouwelijke arbeiders en de directieleden waren 1 man

Afb. 1. Een van de vitrines in het Musée de Nimy.

en 1 vrouw. In Maisières was 1 pijpenmakerij met 10 werknemers, waarvan 4 mannelijke arbeiders, 5 vrouwelijke arbeiders en 1 mannelijke directeur.⁵

Totstandkoming van dit artikel

Over de pijpenmakers van Nimy/Maisières zijn de basisgegevens gepubliceerd in het boekje 'Les Pipes en terre Belges. Des Images à fumer!' van Francis Van Parys en in het boek 'La pipe en terre Wallonie-Bruxelles-Flandre' van Jacques Caro. Daarvan is in dit artikel dankbaar gebruik gemaakt. Een bezoek aan het kleine maar zeer interessante keramiekmuseum Musée de Nimy met zijn uitgebreide en interessante collectie pijpen en documenten leerde dat de geschiedenis van een aantal fabrieken uit deze plaatsen beter te illustreren is. In het museum zijn daarvoor een groot aantal foto's gemaakt. Aan Jacques Dobbels, Paul Postiau en mevrouw Françoise Dutrieux ben ik veel dank verschuldigd voor hun informatie en het mogen nemen van een groot aantal foto's. Tenzij anders vermeld zijn alle pijpen gefotografeerd in het Museum in Nimy.

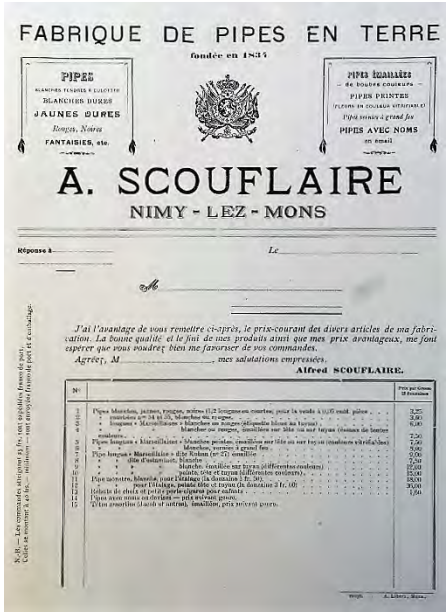
Voor informatie over de lonen en sociale omstandigheden in de pijpenfabrieken in Nimy, Maisières en Mons, kan verwezen worden naar het artikel in het PKN jaarboek 2015.⁶

Plaats	1819 (A)	1846 (A)	1846 (W)	1896 (A)	1896 (W)	1910 (A)	1910 (W)
Mons	1	1	86				
Nimy, Maisières	2	4	117	3	42	3	23

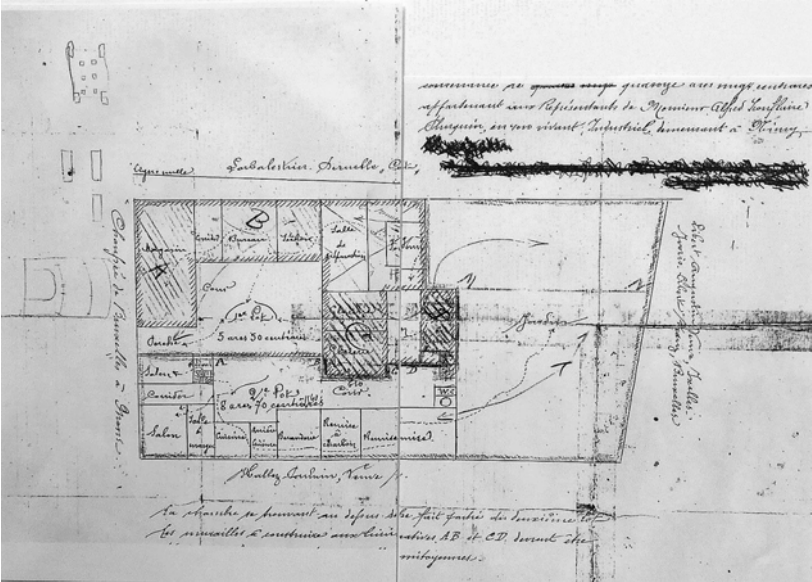
Tabel 1.

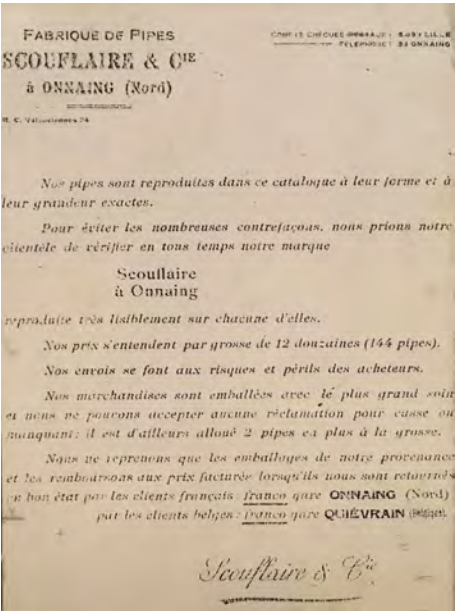
Afb. 2a. Briefkaart met afbeelding van de fabriek van Scouflaire. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 2b. Een rekening van A. Scouflaire. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 3. Plattegrond van het huis en de fabriek van Alfred Scouflaire. Links staat een tekening van de oven. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 4. Brief aan klanten. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 5. Alfred Scouflaire. Collectie Musée de Nimy.

Scouflaire (Nimy, 1844-1918)

In 1814 trouwde Pierre-Joseph Scouflaire, die op 31 maart 1793 in Ghlin geboren was, met Agnès Léopoldine Manjean, de dochter van Jean Manjean, een pijpenmaker werkzaam in Nimy.⁷ In 1825 vestigde hij zich met zijn broer Antoine in Onnaing in Frankrijk, waar zij samen de later zo belangrijke Franse pijpenfabriek Scouflaire oprichtten.⁸ Op 6 juni 1844 kwam Pierre-Joseph terug naar Nimy en liet hij de verwervingsakte passeren voor een terrein, in het deel 'Violette' genaamd, in Nimy, in aanwezigheid van zijn broer Antoine, bij notaris Thomoret in Mons.⁹ Op 23 juli 1844 kreeg Pierre-Joseph toestemming van de gemeente om zijn fabriek te bouwen. Dat Pierre-Joseph zich weer in België in Nimy vestigde had te maken met de hoge toltarieven tussen beide landen. Deze zorgden ervoor dat het moeilijk was om pijpen die in het ene land vervaardigd waren in het andere te verkopen. Dat de hoge importtarieven als belemmerend ervaren werden blijkt ook uit de klacht van Petit (Mons) in 1835, ter gelegenheid van de Brusselse nijverheidstentoonstelling, over de hoge tarieven van de omliggende landen. Het was dus commercieel handig om aan beide zijden van de grens een bedrijf te hebben om zo de importbelasting te ontlopen. De beide broers Scouflaire, die het verder uitstekend met elkaar konden vinden, hadden daarom in Nimy (B) en Onnaing (Fr) een vestiging. Het assortiment van beide bedrijven was nagenoeg identiek. Dat beide broers samenwerkten

bleekt ook uit de brief aan klanten (afb. 4), waarin gewaarschuwd werd voor vervalsingen, maar waar ook aangegeven werd waar de pijpen in Frankrijk en in België te verkrijgen waren.

In 1852 en in 1859 werd de fabriek uitgebreid en in 1860 waren er 12 kasters werkzaam in het bedrijf. Pierre-Joseph overleed op 18 februari 1865. Ook zijn broer die de fabriek in Onnaing leidde, overleed dat jaar op 12 oktober.¹⁰ Alfred Scouflaire (afb. 5), de zoon van Pierre-Joseph nam daarna de fabriek over. De verandering vanaf de jaren negentig van de rookgewoonten (sigaren, sigaretten en andere soorten pijpen, waaronder de asbestospijpen) maakten het steeds moeilijker om voldoende afzet te realiseren. De Eerste Wereldoorlog leidde tot een versnelde afname van het aantal rokers dat een traditionele kleipijp rookte. In 1918 waren er nog slechts 2 kasters werkzaam en werd de fabriek gesloten. Hetzelfde proces was ook bij de andere pijpenfabrieken in en rond Mons zichtbaar.

Op de ongedateerde plattegrond van de fabriek van Scouflaire is links een eenvoudig tekeningetje te zien van de oven (afb. 3). Deze oven is van hetzelfde type als de oven die in Andenne in het museum staat. Iets kleiner, maar ook min of meer vergelijkbaar met de oven van Trumm-Bergmans in Weert. De tekening is na 1865 te dateren, het jaar dat Alfred Scouflaire de fabriek overnam.

Afb. 6. Ontwerptekening op een gebruikte enveloppe. Na 1865. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 7. Mal van Scouflaire voor een pijp met losse steel. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 8 en 9. Gewone pijpen van Scouflaire (de onderste pijp van afbeelding 9 komt uit Onnaing). Collectie Musée de Nimy.

Afb. 10. Twee pijpen met florale versieringen met glazuur (rechts). Collectie Musée de Nimy.

Afb. 11. Twee groot formaat naampijpen. De bovenste gemaakt door Nihoul en de onderste door Scouflaire. De lengte van de Scouflaire pijp is 46 cm. De hoogte van de ketel 6,5 cm. En de dikte van de steel direct achter de kop 1,8 cm. Collectie auteur.

Afb. 12. Pijp met de leeuwenjacht in Congo. Collectie auteur.

De pijpen van Scouflaire te Nimy

De pijpen van Scouflaire laten zich in drie categorieën indelen:

- De gewone pijpen glad of met ribben of lobben, zowel in rood als in wit. Naast steelpijpen zijn er ook in beperktere mate pijpen met een losse steel gemaakt. Ook zijn sommige pijpen voorzien van een florale versiering met meerdere kleuren glazuur (afb. 8-10). Bij Scouflaire in Onnaing werden ook zwarte pijpen gemaakt. Waarschijnlijk zijn deze ook in Nimy geproduceerd.
- De pijpen die na het bakken in melk gedoopt werden en daarna op een lage temperatuur nogmaals werden gebakken. Deze pijpen kregen daardoor een crème-bruine kleur, waardoor doorroken niet meer nodig was om een fraai doorgerookte pijp te suggereren. Deze pijpen werden de 'Pipes en Bois' genoemd (niet afgebeeld).
- De naampijpen. Sommige daarvan waren zeer groot. De naam werd meestal met witte glazuur geschreven en verder werden er florale versieringen met verschillende kleuren glazuur aangebracht (afb. 11).

Opvallend is dat Scouflaire, voor zover bekend, slechts één figurale pijp op de markt gebracht heeft.

Deze pijp, met een voorstelling van de leeuwenjacht in de Belgische kolonie Congo, muntte niet uit in kwaliteit van de voorstelling (afb. 12). Kennelijk richtte Scouflaire zich, zowel in Onnaing als ook in Nimy, op de eenvoudiger modellen, met alleen de naampijpen als exclusieve producten. Dit is begrijpelijk gelet op de grote arbeidersklasse in deze streek. De afzet van de betere figurale pijp was immers in het algemeen gericht op de meer welgestelden. In 1912 was de prijs, bij huis-aan-huis verkoop, van een gewone pijp 4 centimes. Een eerste klas pijp 5 centimes en een fraaie figurale pijp 10 centimes. In de Borinage (de mijnstreek) gold het roken van zo'n pijp nog als een exorbitante luxe en iedereen die een 'Jacob', een 'Napoleon' of een 'Leopold II' had werd nagewezen.¹¹

Scouflaire merkte zijn pijpen met Scouflaire à Nimy op de steel of op de ketel en soms met het merk D op de hiel.

Werden er bij Scouflaire ook pijpen voor andere bedrijven gemaakt?

Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden en het antwoord is bij gebrek aan verdere gegevens onzeker. Mogelijk hebben twee handelaren/pijpenmakers, Robert Beaujot en Oscar Havrez, pijpen laten maken bij Scouflaire.

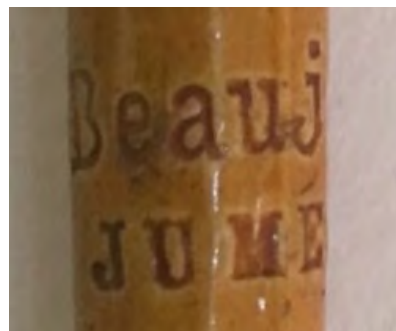
Van **Robert Beaujot**, die afkomstig was uit Andenne,

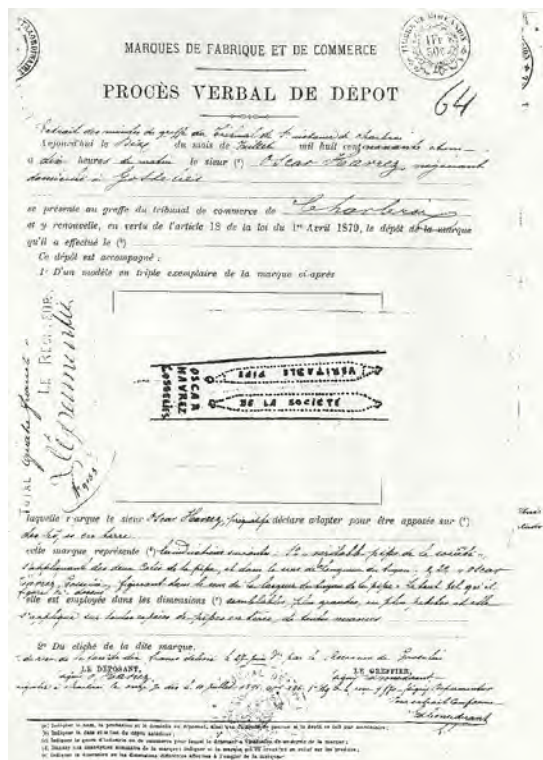
Afb. 13a-b. Pijp van Beaujot te Jumet met op de ketel de vervolgde stakers Falleur en Schmidt. Deze mal is later door De Bevere in Kortrijk gebruikt.¹³ Collectie Musée de Nimy.

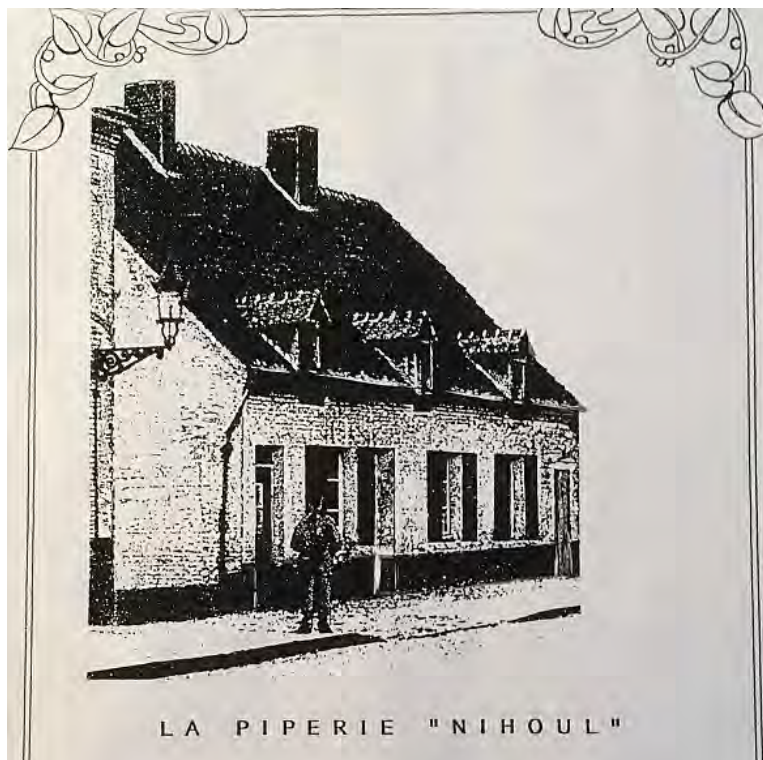
Afb. 14a-b. Pijp van Beaujot te Jumet met de portretten van de stakers Falleur en Schmidt. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 15a-b. Pijp van Beaujot te Jumet. Qua type lijkt deze pijp op een Scoufflaire pijp, maar dan gelakt. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 16. Patent van Oscar Havrez. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 17. Briefkaart met tekening van de pijpenmakerij van Nihoul. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 18. Label van klei? Collectie Musée de Nimy.

Afb. 19. Jean Baptiste Nihoul, 1886. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 20. Félix Nihoul met zijn vrouw Marie Caulier. Collectie Musée de Nimy.

is bekend dat hij in 1896 als pijpenmaker in Jumet (een deelgemeente van Charleroi) gevestigd was. Op stelen komt zijn naam ook voor in combinatie met de plaatsnamen Roux en Fontaine L'Evêque (gelegen tussen Charleroi en Mons). Van deze handelaar/ pijpenmaker is ook bekend dat hij bij Scouflaire pijpen bestelde, mogelijke met zijn naam op de steel.¹²

Oscar Havrez was vermoedelijk een handelaar die zijn naam op pijpen liet zetten. Als pijpenmaker is Havrez onbekend. Uit ovenstaand patent is te lezen dat Havrez in 1891 in Gosselies (thans een deelgemeente van Charleroi) woonde (afb. 16). Kennelijk liet hij pijpen elders, mogelijk bij Scouflaire, maken en beschermde hij zo de tekst die hij liet opnemen op de steel van zijn pijpen: VÉRITABLE PIPE DE LA SOCIÉTÉ.

Nihoul (Nimy, 1825-1920)

François Joseph Nihoul werd in 1766 in Andenne geboren. En overleed in 1831 in Nimy, waar hij zich in 1825 als pijpenmaker gevestigd had. Hij had als merk de N.

Zijn zoon, Jean Baptiste Nihoul, nam in 1831 het bedrijf over en gebruikte het merk JBN. In 1841 behaalde hij een bronzen medaille 2e klasse op 'l'Exposition Industrie Belge' vanwege de goede uitvoering en het grote assortiment dat hij tentoonstelde. Wel werd opgemerkt dat zijn pijpen niet de witte kleur van de pijpen van Petit hadden en ook niet zo goed waren afgewerkt. In 1851 associeerde hij zich met een zekere Navez en er kwamen toen pijpen op de markt met op de steel 'MAISON NIHOUL', 'NAVEZ ET CIE' en 'NAVEZ A NIMY'.¹⁴ In 1851 was er de 'L'Exposition des produits du Hainaut à Mons' waar Nihoul met een collectie pijpen stond,

waaronder 'Rubens', 'Amurat' en de 'Turk' en met drie mallen.

In 1881 trouwde Emile François Nihoul, de zoon van Jean Baptiste, met Juliette Parez en nam de leiding van de fabriek over van zijn vader. Jean Baptiste overleed in 1886. Zijn merk was de P. Toen het rond de eeuwwisseling met de fabriek slecht ging nam zijn zoon, Félix Nihoul, met de hulp van zijn vrouw Marie Caulier (afb. 20) en zijn schoonzus Aimée Caulier (die gespecialiseerd was in het beschilderen van de naampijpen) de leiding over en herstelde het bedrijf spoedig. In de Eerste Wereldoorlog werd het bedrijf verwoest, gingen de mallen verloren en verdwenen de geschoolde arbeiders. In 1919 zette Aimée de nog overgebleven werknemers weer aan het werk met de resten van de productiematerialen. Echter, in 1920 stopte het bedrijf definitief.

Opmerkelijk is dat op het terrein van de fabriek stelen met daarop NIHOUL A ONNAING gevonden zijn.¹⁵ Had dit te maken met de concurrentie met Scouflaire?

De pijpen van Nihoul te Nimy

Het assortiment van Nihoul was veel breder dan dat van Scouflaire. Nihoul heeft veel figurale pijpen gemaakt. Veel van de hier afgebeelde figurale pijpen zijn op het terrein van Nihoul gevonden. Op een enkele pijp zijn nog resten van glazuur aangetroffen (afb. 32). Daarnaast zijn verschillende soorten steelpijpen gemaakt.

De figurale pijpen

De oudste pijpen zijn met N gemerkt en zijn gemaakt door François Joseph Nihoul. Deze pijpen zijn dus van voor 1831 (afb. 22-24). De wat stijve, formele stijl is karakteristiek voor pijpen uit de jaren dertig en veertig van de 19e eeuw. De pijp op afbeelding 22 is afgeleid van een Gambier pijp.

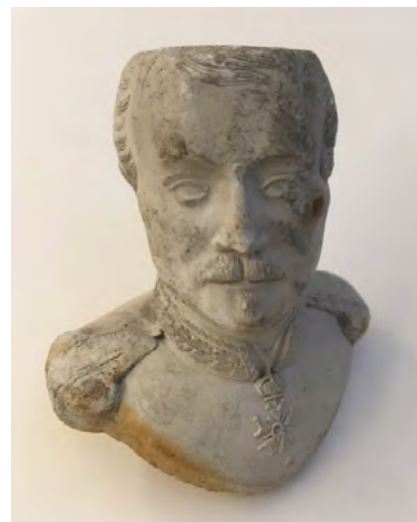
Afb. 21. Drie mannen met pijpen van Nihoul. Collectie Musée de Nimy.¹⁶

Afb. 22. Bedouin. Merk N. Deze pijp lijkt een kopie van een Gambier pijp.¹⁷ Collectie Musée de Nimy.

Afb. 23. Onbekende persoon. Merk N. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 24. Koning Leopold I van België, die op 21 juli 1831 de troon besteeg. Merk N. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 25. Keizer Karel V (1500-1558) was een telg uit het huis Habsburg. Merk JBN. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 26. Rubens. Merk JBN. Deze pijp lijkt een kopie van Gambier pijp nr. 436. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 27. De Musketier uit de roman 'De drie Musketiers' van Alexandre Dumas. Merk JBN. Kopie van Gambier pijp nr. 574. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 28. Onbekende persoon. Merk JBN. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 29. Onbekende persoon. Merk JBN. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 30. Kopie van Gambier pijp nr. 369: Chatelaine. Merk JBN. Coll. Musée de Nimy.

Van Jean Baptiste Nihoul zijn naast Jacob pijpen ook een aantal figurale pijpen bekend die gemerkt zijn met JBN en tussen 1831 en 1881 te dateren zijn. Onder deze pijpen komen verschillende pijpen voor met gezichten van belangrijke personen. Meerdere pijpen zijn afgeleid van Franse pijpen (Gambier), zoals te zien op afb. 26, 27 en 30.¹⁸ Opvallend is dat bijvoorbeeld de Muskietierpijp (afb. 27) een heel precieze kopie is van de Gambier pijp. Dit roept de vraag op wat er gebeurd is. Zijn dit kopieën van Gambier pijpen die gemaakt zijn om mee te kunnen profiteren van het succes van een bepaald model pijp? Zijn deze kopieën gemaakt omdat de Gambier pijpen door importheffingen te duur waren? Of zijn oude mallen van Gambier opgekocht en gebruikt? Het zou interessant zijn als hier in de toekomst meer duidelijkheid over zou kunnen komen. Van een aantal pijpen is onbekend wie afgebeeld zijn. Ook is een pijp met het volledige naam NIHOUL

gemerkt (afb. 32) en één met NIHOUL À NIMY DÉPOSÉ (afb. 33). Vermoedelijk zijn dit pijpen uit het eind van de 19e eeuw.

Victor Raskin was een Waalse zanger en acteur uit Luik aan het eind van de 19e eeuw die zeer populair was en veel aan liefdadigheidswerk deed. Ter ere van zijn zilveren jubileum kreeg hij vierhonderd pijpen met zijn portret. Driehonderd daarvan werden door Nihoul aan ongeneselijk zieken gezonden en 100 aan de oude van dagen in 'l'Hospice des petites soeurs des pauvres'.¹⁹ Collectie Musée de Nimy.

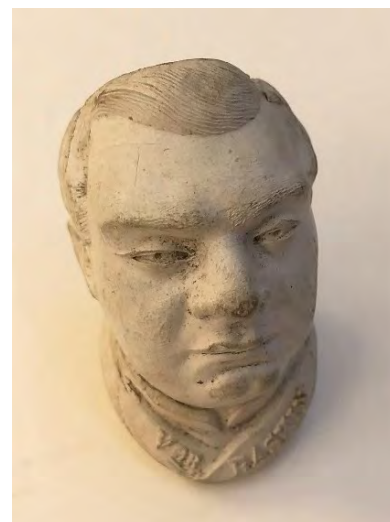
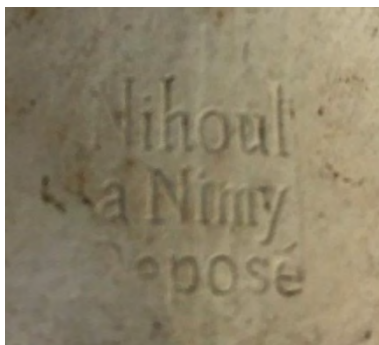
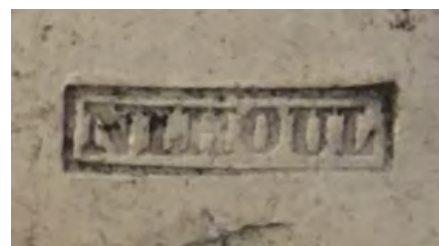
Een aantal van de figurale pijpen van Nihoul die niet gemerkt zijn, c.q. fragmenten waar het merk ontbreekt, zijn in de bijlage opgenomen. Hieronder zijn ook weer door Nihoul gekopieerde Gambier modellen.

Afb. 31. Mogelijk Sultan Amurat Khan de eerste. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 32a-b. Onbekend persoon. Merk 'Nihoul'. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 33a-c. Victor Raskin. De grote en de kleinere variant en het merk.

Afb. 34. Jachtpijp. Ongemerkt. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 35a-b. De mal van de jachtpijp. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 36. Korte pijpen. Bovenste met glazuur. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 37. Lange pijpen. Onderste is een naampijp. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 38. Pijpen met een hagedisachtig kopje aan de onderzijde. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 39. Roodbakkende pijp met eenvoudige versiering met glazuur. Mogelijk uit de laatste periode van het bedrijf. Collectie auteur.

Steelpijpen van Nihoul

Naast de figurale pijpen zijn door Nihoul ook steelpijpen gemaakt. Dit waren niet alleen eenvoudige pijpen, maar ook politieke pijpen. De eenvoudige pijpen zijn zowel gladde pijpen als ook pijpen met lobben. Sommige van deze pijpen hebben een versiering met email of zijn als naampijpen uitgevoerd. Naampijpen zijn zowel in een normaal formaat (zie afbeelding 37 onder) als ook in heel groot formaat uitgevoerd (afbeelding 11 boven).

Sociaal-politieke pijpen van Nihoul.

Het is niet verwonderlijk dat juist in Nimy, zo dicht bij de Borinage, veel politieke pijpen zijn vervaardigd. Uiteraard allereerst de pijpen met daarop Falleur en Schmidt, de syndicalistenleiders die waarschijnlijk ten onrechte de schuld kregen van de grote stakingen en onlusten in Luik en in de Borinage in 1886, waarbij vele doden vielen. Hun veroordeling en de voorgenomen

straf van 20 jaar wekte grote verontwaardiging en onder meer door hen op pijpen af te beelden werd daartegen geprotesteerd.²⁰ Uit de arbeidersbeweging groeide het verzet en werd amnestie geëist (afb. 40).

Andere pijpen waren gewijd aan de strijd voor het algemeen kiesrecht (afb. 41 en 42).²¹ Ook waren er speciale pijpen voor de mijnwerkers (afb. 43) en pijpen met op de steel DROIT POUR TOUS / VIVE L'UNION. Verder ook pijpen die aanvankelijk voor de sociale strijd gebruikt werden, maar later werden beschilderd als verzetspijp. Deze werden aan het begin van de Eerste Wereldoorlog gemaakt (afb. 44).²² Ook is er een patent voor een pijp met de steeltekst: 8 HEURES DE TRAVAIL / 8 UREN WERK (afb. 45). Deze pijp was een pijp voor de strijd voor de 8-urige werkdag. Wingender uit Chokier heeft ook pijpen gemaakt met drie keer een acht op de ketel: 8 uren werken, 8 uren rust en 8 uren slapen.²³

Afb. 40a-c. De Amnestie pijp voor Falleur en Schmidt. Collectie auteur.

Afb. 41a-b. Een pijp die gewijd was aan het algemeen kiesrecht. Op de steel: TOUS UNIS ET EN AVANT POUR LE S.U. / FIDÉLITÉ À NOTRE CHER ALFRED. Alfred Defuisseaux was een socialistische politicus die in Wallonië belangrijk was en zich sterk ingezet heeft voor het algemeen kiesrecht (Suffrage Universel). Merk op de steel Nihoul à Nimy. Op de ketel afbeelding van Alfred Defuisseaux en op de andere zijde de rode banier met de letters S U (Suffrage Universel). Collectie Musée de Nimy.

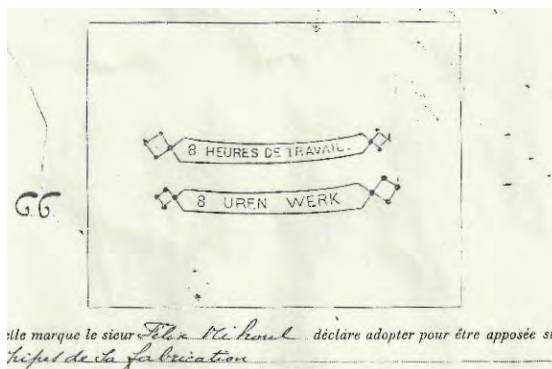
Afb. 42. Pijp met de tekst: SUFFRAGE UNIVERSEL, de beweging voor het algemeen kiesrecht. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 43. Een pijp voor de mijnwerkers met als steelopschrift: VERITABLE PIPE DU MINEUR BELGE. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 44a-b. Pijp met steelopschrift: VIVE L'UNION / DROIT POUR TOUS met de Amerikaanse en Belgische vlag uit het begin van de Eerste Wereldoorlog. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 45a-b. Patent voor een pijp met op de steel: 8 HEURES DE TRAVAIL / 8 UREN WERK. Collectie Musée de Nimy.

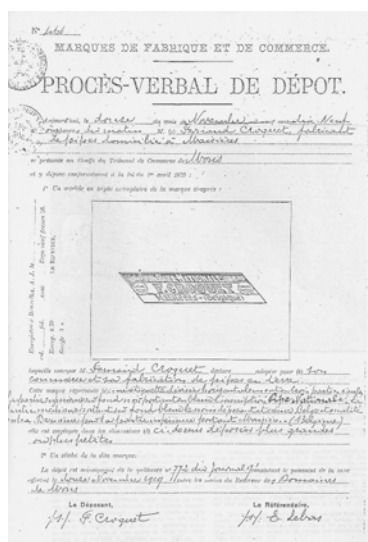
Afb. 46. Paneel in het museum in Nimy met pijpen van Croquet en zijn vignet. Collectie Musée de Nimy.

Croquet (Maisières, 1872-1950)

In 1872 werd de fabriek van Lois Croquet in Maisières genoemd. In dat jaar vraagt hij op 22 april toestemming om een oven te mogen bouwen voor het bakken van zijn pijpen in een gebouw gelegen aan de B251, dicht bij een brasserie. Op 2 juli 1874 vraagt hij wederom een oven te mogen bouwen, nu op de locatie B13 Chemin de St. Denis. In 1896 was Fernand Croquet daar werkzaam. Hij had toen de fabriek van zijn vader al overgenomen en had drie arbeiders in dienst. Op 12 november 1919 kreeg hij een patent voor zijn etiketten (afb. 47). Ook ontwikkelde hij een vignet (afb. 48). Op 28 november 1920 vroeg hij om een gasmotor te mogen installeren op het adres Rue Grande 135. In 1926 vestigde hij zich in Mons en produceerde toen vooral nog schiettentpijpen voor kermissen. Rookpijpen werden door hem alleen nog op bestelling geleverd. In 1936 maakte hij toch nog de pijp voor de 50e verjaardag van de amnestie

van Schmidt en Falleur met op de steel: DE 50e ANNIVERSAIRE; AMNISTIE. In 1948 stopte de productie en in 1950 sloot zijn weduwe het bedrijf. Uit de verschillende aanvragen voor ovens en een gasmotor blijkt dat Croquet op meerdere adressen werkzaam is geweest.

Het assortiment van Croquet bestond hoofdzakelijk uit eenvoudige pijpen (afb. 49 en 51), waarvan sommige met de hand beschilderd waren (afb. 50 en 51). Hij heeft witte, rode en zwarte pijpen gemaakt. Een catalogusblad laat ook zien dat de door hem vervaardigde pijpen eenvoudig van vorm waren, maar soms wel beschilderd (afb. 52).²⁴ De enig bekende uitzondering is de reeds genoemde pijp voor het 50-jarig jubileum van de amnestie van de twee stakingsleiders Schmidt en Falleur. Alle afgebeelde pijpen zijn op de steel gemerkt met Croquet à Maisières en zijn dus van voor 1926.

Afb. 47. Het patent voor de plakkers op de stelen. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 48. Vignet van Croquet. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 49. Pijpen van Croquet. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 50. Beschilderde pijp van Croquet met de steeltekst: 'VERITABLE PIPE DU CENTRE'. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 51. Drie pijpen van Croquet in rood, zwart en wit met beschildering. Collectie auteur.

Afb. 52. Catalogusblad van Croquet.²⁵

Afb. 53. Steelstempel van Vangrundenberghe: VANGRUNDENBERGHE PIPE DE MONS. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 54. Mallen van Vangrundenberghe. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 55. Een mal van een Koning Albert I pijp. Afgeleid van een pijp die oorspronkelijke in Andenne gemaakt is. Collectie Musée de Nimy.

Sébastien Vangrundenberghe (Mons, ca. 1890-1908)

In 1890 vestigde Vangrundenberghe zich als zelfstandige pijpenmaker in Mons, samen met zijn zoon Eloi. Voor die tijd was hij meesterknecht bij Nihoul. In 1908 stierf Vangrundenberghe en zijn zoon liquideerde het bedrijf. Bijzonder is dat Vangrundenberghe mallen van gips gebruikt heeft om zijn pijpen te persen.

Bijlage: Andere figurale pijpen van Nihoul (zonder leesbaar merk).

Op deze pijpen (fragmenten) is geen leesbaar merk zichtbaar en zijn dus niet met absolute zekerheid toe te schrijven aan Nihoul.

Op de pijpen met de gezichten van Robin des Bois en Renforth en de Maure de Barcellone is geen merk zichtbaar. Zeer vergelijkbare pijpen zijn door Gambier gemaakt. Het blijft dus een aanname dat deze pijpen door Nihoul zijn gemaakt. Gelet op de afwerking is de pijp met het portret van Thiers vermoedelijk geen Gambier pijp, maar een pijp van Nihoul.

Afb. 56. Enige pijpen van Vangrundenberghe. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 57. De Maure de Barcellone. Kopie Gambier pijp. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 58. De Nar. Mal later ook door van der Want in Gouda gebruikt? Collectie Musée de Nimy.

Afb. 59. Mogelijk is de mal van deze pijp door Goedewaagen overgenomen (No. 223)? Collectie Musée de Nimy.

Afb. 60a-b. Onbekende persoon. Vormnummer 63. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 61. Mijnwerker met mand. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 62. Robin des Bois. Kopie Gambier pijp Nr. 359. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 63. Renforth, een Engelse roeier. Kopie Gambier pijp 1299. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 64. Omer Pascha: Een Turkse Generaal die beroemd is uit de Krimoorlog. Collectie Musée de Nimy.

Afb. 65. Marie Joseph Louis Adolphe Thiers. Premier van Frankrijk en later president (1871-1873). Collectie Musée de Nimy.

Noten:

- 1 Voor een overzicht zie Van Parijs, 1992, p. 3-4.
- 2 Het gehucht Maisières was een deel van Nimy tot 2 juni 1868 en werd na die datum zelfstandig.
- 3 Stam, 2015, p. 141-142.
- 4 Van der Meulen, 1985, p. 46, 47. Dit betrof het bedrijf van Petit; Anoniem, 1846; Anoniem, 1896; Anoniem 1910.
- 5 Anoniem, 1919.
- 6 Stam, 2015, p. 129-137.
- 7 De ouders van de beide broers Scoufflaire waren: Nicolas Joseph Noel Scoufflaire (tuinman) en Arine Renard.
- 8 Caro, 2004, p. 82 geeft aan dat deze fabriek in Frankrijk later ca. 300 werknemers had en een productie van 50.000 pijpen per dag. Voor 1825 hadden de broers in de Faïencerie van Nimy gewerkt (In Cammarata, 2003?: bijdrage van P. Coppieters). In 1875 is bij de fabriek in Onnaing een pijp uitgebracht met op de steel Centenaire 1825-1875 Scoufflaire. Zie Leclaire, 2017, p. 75. Collectie R. D. Stam.
- 9 Hier was eerder de pijpenmakerij van zijn schoonvader Manjean gevestigd gelegen aan de weg van Nimy naar Casteau.
- 10 Raphaël, 1991, p. 86.
- 11 Fraikin, 1981, p. 27.
- 12 Van Parijs, 1992, p. 3. Caro, 2004, p. 43.
- 13 Zie Stam, 2015, p. 143.
- 14 Caro, 2014, p. 77 veronderstelt dat de figurale mallen van Navez afkomstig zijn. Dit is onjuist omdat ook figurale pijpen met N gemerkt opgegraven zijn.
- 15 Caro, 2004, p. 77.
- 16 De afgebeelde personen waren Gustave Chevry, Théophile Duvivier en Florimond Chevry. Werknemers van Nihoul?
- 17 Duco noemt de afgebeelde persoon op de vergelijkbare Gambier pijp Abd-El-Kader. Het valt te betwijfelen of dit juist is. Immers deze Gambier pijp draagt geen vormnummer en een afbeelding in de catalogi is niet bekend van nr. 504 Abd-El-Kader. Collectienummer APM 21.512
- 18 Dit gebeurde vaak in Belgische pijpenmakerijen. Zie Stam, 2013 en Stam, 2014, p. 77.
- 19 Van Parijs, 1992, p. 9.
- 20 Zie Stam, 2015, p. 142 en 143.
- 21 Stam, 2015, p. 147, noot 4.
- 22 Twee varianten van deze pijp zijn afgebeeld in Stam, 2015, p. 146
- 23 Stam, 2015, p. 143.
- 24 Behalve gladde pijpen en pijpen met lobben komt in de catalogus, die rond 1900 te dateren is, alleen een pijp voor met een kop in de vorm van een eikel. Zie <https://www.tabakspijp.nl/archief/archief-catalogi-fabrikanten/>
- 25 Uit Caro, 2014, p. 104.

Literatuur:

- Anoniem, 1846. *Recensement General. Octobre 1846*.
- Anoniem, 1846. *L'Annuaire de l'industrie belge*.
- Anoniem, 1896. *Recensement général des industries et des métiers, 31 Octobre 1896*.
- Anoniem, 1910. *Recensement de l'industrie et du commerce, 31 Décembre 1910*.
- Anoniem, 1919. *Recensement de l'industrie*.
- Cammarata, H (red.), 2003. *Les pipes en terre de Nimy*. Nimy.
- Caro, J., 2004. *La pipe en terre Wallonie-Bruxelles-Flandre. Identification et Datation*. Bruxelles.
- Fraikin, J., 1981. 'Pipe makers in Wallonia'. In: Davey, P.: *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe V. Europe 2*. BAR International Series 106(i).
- Leclaire, A., 2017. 'Quelques marques de français inusitées'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 10, p. 63-78.
- Meulen, J. van der, 1985. 'Pijpenmakers en hun merken in de eerste helft van de 19e eeuw'. *PKN* 8(30), p. 34-47.
- Parys, F. Van, 1992. *Les pipes en terre Belges. Des images à fumer!* Eigen uitgave.
- Raphaël, M., 1991. *La pipe en terre. Son périple à travers la France*. Vitrolles.
- Stam, R. D., 2013. 'Waarom de ontwikkeling van de pijpennijverheid in België zo anders was als die in Nederland'. *Jaarboek 2013 PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 33-49.
- Stam, R. D., 2014. 'De Belgische export en import van pijpen na de Belgische onafhankelijkheid'. *Jaarboek 2014 PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 75-85.
- Stam, R. D., 2015. 'Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid'. *Jaarboek 2015 PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 129-139.
- Stam, R. D., 2015. 'De sociale strijd op Belgische pijpen'. *Jaarboek 2015 PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 141-147.

English summaries

Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis / Remarkable finds: an early wooden and pewter tobacco pipe in the shape of a ship and a hand modelled fish

Bert van der Lingen

At regular intervals remarkable pipes are found that differ from conventional examples in terms of their shape, decoration, production method or function. In this paper two unusual pipes are presented - an early pipe made of wood and pewter in the shape of a ship and a hand modelled pipe in the form of a fish. The first pipe dates from the period 1600-1620 and is the third example known so far. The fish pipe probably dates from the early to mid-19th century.

Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven / New Insight into the claypipe industry in Schoonhoven

Ewout Korpershoek

This article describes an excavated group of 18th century clay pipe fragments from the city of Schoonhoven which has triggered renewed research into the history of this industry. Remarkable finds include a number of pipes with different makers marks which all show a typical red colored contamination in the clay from which these pipes were made. It also includes a large group of non-decorated polished pipes and some nicely decorated pipes which would typically be attributed to Gouda makers, but which were clearly made in the city of Schoonhoven. Some of these show the same red clay contamination as mentioned above.

The research also brought to light two previously unknown pipe makers, and is expected to shortly turn up more new information about Schoonhoven's clay pipe industry.

Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie / Clay pipes from a waste pit at Veemarktstraat 58, Breda. Three pipe makers in one location

Johan Hesemans (with cooperation of Henk van Sasse van Ysselt)

In 2015/2016 archaeological research was conducted at the 'Gasthuyspoort' site in Breda. Part of the area was located in the former back yard of Veemarktstraat 58 where pipe maker Christiaan Damman was living and working in the 17th century. During the excavations mainly pipe makers waste was found but no remains of a kiln. Most of the waste was from Damman's workshop but interestingly some other waste came from workshops of the pipe makers Daniel Peyl and Samuel Broen. This is the second time that waste from these three pipe makers was found together. Broen had probably the only pipe kiln in Breda and most likely there was some sort of cooperation or partnership between these three pipe makers concerning the firing of their pipes in Broen's kiln.

Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg / Waste from a pipe kiln in Alphen aan den Rijn. Fragments of clay tobacco pipes, saggars and small tools found along the Gouwsluisseweg.

Bert van der Lingen

At the end of the Gouwsluisseweg in Alphen aan den Rijn there used to be a drawbridge over the Old Rhine, until a new road was built in 1938. Part of the foundation of the bridge was still visible but removed in 2015 in order to make a new bank wall in the river. In the removed debris and soil more than 300 fragments of clay tobacco pipes and fragments of saggars and other small tools were found. Most likely this material was dumped here to reinforce the foundation of the entrance to the bridge. In the 1980s pipe makers waste was found in Alphen that contained almost exclusively higher quality export pipes. The waste from the Gouwsluisseweg consists of better quality pipes as well as coarse pipes for the local and regional market. The latter were not found before as waste and could therefore not be recognized with certainty as products from Alphen aan den Rijn.

Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 / Slip-cast pipes and pottery. C. de Rijk & Zoon, wholesaler of smokers' necessities in Amsterdam and the pipe and pottery factories Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora in Alphen aan den Rijn, Haarlem and Gouda, 1914-1920.

Bert van der Lingen

In the early 20th century C. de Rijk & Zoon was one of the largest wholesalers of smokers' necessities in The Netherlands. They purchased glazed slip-cast pipes (so-called 'mystery' pipes) and hand painted slip-cast pipes from manufacturers in Gouda. They could not meet De Rijk's demand and in 1914 he opened his own factory (Erka, and probably Lotus Holland) in Alphen aan den Rijn. Later they opened factories in Haarlem (Etna) and Gouda (Erka). Surprisingly, the manager of the Gouda factory was the director of Ivora, a large and competing pipe and pottery manufacturer. After Erka closed by the end of 1918, Ivora made smoking sets for C. de Rijk & Zoon until circa 1920. These consisted of trays with tobacco pots, cigar and cigarette cups and ashtrays.

Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) / Four pipe factories from Nimy, Maisières and Mons (Belgium)

Ruud Stam

The Belgium Borinage region, located to the west and southwest of Mons (Bergen), the capital of the Walloon province of Hainaut, was known for its coal industry. In addition there were also a large number of ceramic industries throughout Saint-Omer and Andenne producing both faience and porcelain but many companies also manufactured pipes. In Hainaut, there were in the 19th century and the beginning of the 20th century several pipe factories. A number of larger factories were located in present-day Mons, which now includes Nimy and Maisières. Pipes and production materials from four of these factories are exhibited at the Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la céramique) and will be presented in this paper. These are Scouflaire, Nihoul, Croquet and VanGrundenberghe.

Duivels, saters en faunen van Gambier / Devils, satyrs and fauns of Gambier

Arthur van Esveld

The devil is depicted in various religions as the personification of evil in a supernatural being. Often depicted as a black angel with goat feet, horns, bat wings and a trident, many pipe manufacturers produced pipes with such images or with devilish characters. Gambier was one such manufacturer and, additionally, they made several pipes with images of other more 'innocent' figures from antiquity, but of similar appearance to the devil, such as fauns and satyrs. In this paper all Gambier pipes known to have a 'devilish' appearance are described.

Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier / Cigar and cigarette pipes of Gambier

Arthur van Esveld

In the first half of the 19th century French clay pipe manufacturers produced mainly traditional tobacco pipes. Cigar and cigarette pipes were rarely produced by these companies at this time and only occasionally do we see these products in catalogues. This paper shows how Gambier in the second half of the 19th century responded to the increasing popularity of the cigar and cigarette by producing cigar and cigarette pipes and adding them to their sales catalogues. The earliest Gambier catalogue which included cigar and cigarette pipes date from 1894. These rather basic shaped tubular pipes were usually made of white clay and sometimes they were enamelled.

Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw / Then smoking was still normal. Tobacco jars from the second half of the twentieth century

Piet Smiesing

After the Second World War, when tobacco was readily available again, our country was again shrouded in smoke. It was a golden time for trade in smoking articles. For celebrations, glasses, filled with cigars and cigarettes for guests, were once more put on the table as before. In public places and in talk shows on the TV everyone was surrounded by tobacco smoke. After the decline in consumption of clay tobacco pipes, pottery and pipe factories turned their production to smokers accessories such as smoke sets, pipe racks, ashtrays and tobacco pots.

Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald / An extremely large tobacco jar from the Westerwald

Ruud Stam

In this article a very large tobacco jar from the Westerwald in Germany is described, that can contain more than eight litres tobacco. The jar was made by the firm J. W. Remy in Höhr in the period 1885-1895. It is made in Historismus style, that revived the Baroque style. Three of these jars have been discovered. They probably were in use in an association or a society for pipe smokers.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

